

Soğuk Savaş'ın Kalkınma/Gelişme Yazımına Etkisi

Tülay GENCER^{1 a}

¹Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye

^a ORCID: 0000-0002-8194-4307

*Sorumlu Yazar: tlygencer@gmail.com

Geliş tarihi: 06/11/2024

Kabul tarihi: 01/12/2024

Özet: İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünya, iki büyük süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) etrafında şekillenen ideolojik, ekonomik ve siyasi bir çatışma dönemine girmiştir. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönem, sadece iki büyük güç arasındaki rekabetle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sömürgecilikten yeni kurtulan ve Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkeler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu ülkeler, bağımsızlıklarını kazanmalarından hemen sonra kalkınma sorunlarıyla yüzleşmiş ve Soğuk Savaş'ın kutuplaşmış dünya düzeninde kendilerine bir yer edinme mücadelesi vermiştir. Soğuk Savaş'ın karakteristiği olan ideolojik rekabet, sadece Avrupa ve Asya kıtasında değil, Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika'da da hissedilmiş ve bu bölgelerdeki gelişmeler, küresel güç dengelerinin önemli birer unsuru haline gelmiştir. Üçüncü Dünya ülkeleri, kalkınma arayışında Batı'nın kapitalist sistemi ile Doğu'nun sosyalist modeli arasında bir tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Bu süreçte, özellikle Bağılantısızlar Hareketi gibi girişimler, Üçüncü Dünya ülkelerinin iki kutuplu sistem içinde bağımsızlıklarını koruma çabasını yansıtmaktadır. Bu makale, Soğuk Savaş Dönemi'nde Üçüncü Dünya'nın ekonomik ve siyasi kalkınma mücadelesini, Batı ve Doğu bloklarının bu ülkeler üzerindeki etkilerini ve bu sürecin kalkınma teorileri bağlamında nasıl ele alındığını incelemektedir. Ayrıca Bağılantısızlar Hareketi'nin, Üçüncü Dünya ülkeleri üzerindeki stratejik etkisi ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını koruma çabaları değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Soğuk Savaş, Amerika, Sovyetler, Üçüncü Dünya, Kalkınma.*

The Influence Of The Cold War On Theories Of Development

Abstract: With the end of World War II, the world entered a period of ideological, economic, and political conflict centered around two major superpowers, the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). This period, known as the Cold War, was not limited to the rivalry between these two great powers but also had profound impacts on countries newly freed from colonialism, referred to as the Third World. These countries, immediately after gaining independence, faced development issues and struggled to find a place for themselves in the polarized world order of the Cold War. The ideological competition characteristic of the Cold War was felt not only in Europe and Asia but also in Africa, the Middle East, and Latin America, and developments in these regions became crucial elements of global power dynamics. Third World countries, in their quest for development, had to choose between the capitalist system of the West and the socialist model of the East. During this process, initiatives such as the Non-Aligned Movement reflected the efforts of Third World countries to maintain their independence within the bipolar system. This article examines the economic and political development struggle of the Third World during the Cold War, the influence of the Western and Eastern blocs on these countries, and how this process is addressed in the context of development theories. Additionally, the strategic impact of the Non-Aligned Movement on Third World countries and their efforts to maintain independence will be evaluated.

Keywords: *Cold War, USA, Soviet Union, Third World, Development*

Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısı, dünya tarihindeki en çalkantılı dönemlerden biri olarak kabul edilir. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönem, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ideolojik ve jeopolitik mücadeleyle şekillenmiştir. Bu küresel çatışma; siyasi ve askeri dengelerle birlikte dünya ekonomileri, toplumsal yapılar ve hatta bireylerin hayatlarını da derinden etkilemiştir.

Soğuk Savaş'ın en önemli etkilerinden biri, sömürgecilikten yeni kurtulmuş Üçüncü Dünya ülkelerinin geleceğini şekillendirmesidir. Bu ülkeler, iki süper gücün çekişmesinin merkezinde yer

arak, kendi kalkınma yollarını belirleme mücadelesi vermişlerdir. Bu süreçte, "kalkınma" kavramı, siyasi bir araç olarak kullanılmış ve farklı ideolojiler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Bu çalışmada, Soğuk Savaş'ın kalkınma/gelişme yazını üzerindeki etkileri incelenecektir. Özellikle, Amerika ve Sovyetler'in Üçüncü Dünya ülkelerine sunduğu farklı kalkınma modelleri, bu ülkelerin bağımlılık ilişkileri ve ortaya çıkan kalkınma teorileri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kalkınma anlayışında meydana gelen değişimler ve etkileri de değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş'ın Başlangıcı ve Küresel Güç Mücadelesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya iki büyük gücün mücadelesi ile şekillenir: Amerika ve Sovyetler. Bu dönemi anlatırken kullanılan Soğuk Savaş ifadesi, savaş sonrası dünya üzerinde hiçbir devletin tam bir güven içinde olmadığını ifade etmesi açısından önemlidir. İkinci Dünya Savaşı ile muhtemel bir savaş korkusu dinse de tehlike devam eder. Elde edilen zafer, en başta kazanan ülkelerin siyasi, kültürel ve ideolojik anlamda farklılığını tekrar belirginleştirir.

Savaşın bitiminde Amerika'nın küresel bir güç olma yönündeki isteği henüz net değilken Sovyetler; savaşta aldığı sorumluluğun verdiği güçle içeride ve dışarıda barış, ekonomik yardım, diplomatik saygınlık vb. prensiplerin oluşturduğu bir çerçevede ideolojisini yaymaya ihtiyaç duyar. Gaddis'in ifadesiyle "1945 yılında otoriter komünizmin, geleceğin dalgası olduğuna inanmak, en az demokratik kapitalizmin geleceğin dalgası olduğuna inanmak kadar kolaydır"(Gaddis, 2007: 19). Sonunda Amerika uluslararası kapitalist sistemin esenliği ve istikrarı adına önce Avrupa sonra (1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla) Asya coğrafyasına müdahale etmeyi tercih eder. Bunun anlamı dünya meselelerinden uzak durma anlayışını esas alan geleneksel Amerikan dış politikasının terk edilmesi ve böylece Batı dünyasında liderliğin el değiştirmesidir.

Dönemin koşullarında Amerika'nın böylesi bir yönelim oluşturması için yeterince gerekçe vardır: İngiltere savaş sonunda dünya meselelerine etki edecek gücünü kaybetmiştir. Birçok Amerikalı karar verici, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olan totaliter sağın yükseldiği ve Büyük Bunalımın yaşandığı 1930'lu yıllara bir daha geri dönmeye gayret etmektedir. Savaşın hemen sonrasındaki yıllarda Avrupa ekonomilerinin içler acısı hali ve sol ideolojilerin popüleritesi de rahatsız edici bir şekilde bir önceki on yılı hatırlatmaktadır. Bunlara bir de Doğu Avrupa'da Sovyet nüfuzunun yayılması eklenmiştir. Dolayısıyla Amerika'nın, galip devletlerin tümünün işbirliğine dayalı güvenlik düzenlemelerini temel alan savaş sonrası sisteme ilişkin fikirleri değişmiştir. Sonuç olarak bir tarafta Amerika ile Batı Avrupa arasındaki farklılıkları, diğer tarafta Sovyetler ile Doğu Avrupa arasındaki farklılıkları vurgulayan bir sistem ortaya çıkmıştır.

Avrupa bağlamında bunun iki anlamı vardır: Truman'ın, Batı Avrupa'nın yeniden toparlanmasını uluslararası istikrar ve Amerikan refahı için bir önkoşul olarak görmesi ve Sovyetlerin güvenlik ve yeniden toparlanma arayışlarının Amerikan hedefleriyle çatışması (Best vd, 2015:244). Bu durum Soğuk Savaşın oturduğu kaygan zemini göstermesi açısından önemlidir. Batı ile Sovyetler'in ayrı amaçları, çok çeşitli biçimlerde çatışma içindedir ve bir tarafın programının başarıya ulaşması durumunda, öbür taraf kendisini tehdit altında hissedecektir (Kennedy, 2002:445).

Amerika, yeni dünya sistemini siyasi askeri ve ekonomik açılımları ve amaçları olan bir kurumsal süreçte oluşturur. Bunlardan ilki 1944'te dünya ticaretini serbestleştirmek ve bir uluslararası ticari ve mali sistem kurmak üzere tasarlanan Bretton Wood düzenidir. Bununla bağlantılı olarak 1945'te Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, 1946 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) kurularak uluslararası kapitalist sistemin sorunsuz işleminin kurumsal temelleri atılır. Mart 1947'de Truman Doktri'nin ilanını birkaç ay sonra Marshall Planı izler ve Sovyetlere yönelik çevreleme politikası ile oluşturulan NATO ile süreç tamamlanır (Oran, 2002:480-486).

Sovyetler tarafına bakıldığında ise, Doğu Avrupa ve Balkan Devletleri'nin bir blok içinde teşkilatlandırılması durumu vardır. Yugoslavya, Arnavutluk, Polonya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve son olarak Çekoslovakya'nın katılımıyla *demir perde* bloğu oluşturulur. Komintern'in dağılmasından sonra Avrupalı komünist partiler arasında kopan bağları yeniden tesis etme amacıyla 1947 yılında Kominform kurulur. Kominform, Sovyet bloğundaki ticaret ve sanayinin daha iyi

denetlenebilmesi için ekonomik bir işbirliği örgütü olarak 1949 yılında Comecon'u tesis eder (Best vd, 2015:247-251). NATO ittifakına karşılık ise 1955 yılında Varşova Paktı Örgütü kurulur. Böylece Amerika ve Sovyetler arasındaki rekabet diplomatik anlamda kurumsallaşmış olur. Bu kurumsallaşmanın sonucu olarak sadece Avrupa değil, dünyanın geri kalan kısmındaki ülke ve halklar kendi politikalarını bu ayırım ve hattın içinde oluşturmak zorunda kalır.

Soğuk Savaş'la iki gücün sivrildiği bir sahneye işaret edilse de giderek bu sahneyi kullanan aktörler artar. Öyle ki bu iki kutupluluk; Asya, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'ya da sirayet eder. İkinci Dünya Savaşı'nda sonucun elde edilmesinde önemli rol oynayan iki devlet Amerika ve Sovyetler olsa da, sömürgeciliğin çözülmesi ile ulusların bağımsızlığı Üçüncü Dünya'yı ortaya çıkarır. İkinci Dünya Savaşı, sömürgeciliği bitirir, emperyalizm karşıtı muhalif hareketleri artırarak Üçüncü Dünya milliyetçiliklerini yükselişe geçirir.

1947'de dünyanın en büyük ve önemli sömürgesi Hindistan ikiye bölünerek, Hindistan ve Pakistan olarak iki bağımsız devlete dönüşür. Birmanya (Miyanmar) 1948'de, Seylan (Sri Lanka) 1947'de, Irak ve İsrail 1948'de, Ürdün 1946'da, Malaya (Malezya) 1957'de, Sudan 1956'da, Gana 1957'de, Nijerya, Togo, Somali 1960'da, Sierra Leone 1961'de, Malta 1964'de, Kenya 1963'de, Kıbrıs 1960'da, Tanganika 1961'de, Uganda 1962'de, Malavi ve Zambia 1964'de İngiltere'den bağımsızlıklarını kazanır. Suriye ve Lübnan (1946), Laos (1953), Kamboçya ve Vietnam (1954), Fas ve Tunus (1956), Benin (Dahomey), Gabon, Fildişi Sahili, Nijer, Moritanya, Çad, Kamerun, Mali, Senegal, Togo, Yukarı Volta (1960), Cezayir (1962), Fransa'dan; 1946'da Filipinler Amerika'dan; 1949'da Endonezya Hollanda'dan; 1960'ta Kongo (Zaire) Belçika'dan; 1975'de Mozambik ve Angola Portekiz'den bağımsız olur (Akşin, 2014: 245).

Sömürgeleştirme siyaseti sonucunda bağımsızlıklarını kazanan yeni ulus devletlerin ortaya çıkması, bu ülkelerin kalkınma ve kimlik problemleriyle tanımlanan bir Üçüncü Dünya coğrafyasını oluşturur. Üçüncü Dünya her ne kadar coğrafi bir adlandırma açısından pratik bir değer taşısa da, aslında Batı ile dünyanın geri kalan ülkeleri arasındaki iktidar ilişkilerinin bir ifadesi olarak okunması gerekir. Nihayetinde Soğuk Savaş'ın dünyaya yayılması, o ana kadar hiçbir gücü olmayan ülke ve yöneticilere uluslararası düzeyde giderek güç kazandırmaktadır. Öyle ki 1960'lı yıllarda Josip Tito, Jawaharlal Nehru, Sukarno, Zhou Enlai ve Cemal Nasır gibi isimler "Bağlantısızlar" hareketinin temellerini atarlar. İki süper gücün dışında kalan ülkelerin siyaset ve diplomasi arayışı olarak karşımıza çıkan bu hareket, Asya ve Afrika'nın uluslararası ittifaklarda yer almayan ülkelerini Amerika ve müttefiklerine karşı bir araya getirme çabasıyla 1955'de Endonezya'nın Bandung kentindeki konferansla başlayıp 1961'de Belgrad'daki Bağlantısızlar Hazırlık Konferansı ile gelişir (Berger, 2000:21-22). Hareket, diplomatik açıdan ne elde etmek istediğini de açıkça ortaya koyar: "*Yabancı yönetim ve egemenliğe karşı mücadele, beyaz insanlarla eşit kabul edilme ve böyle davranılma, geri kalmış ülkelerin en kısa zamanda kalkandırılıp yirminci yüzyıl düzeyine yükseltilmesi*" (Sander, 1998:382-383)

Ayrıca Güney Kore'de Syngman Rhee, Kuzey Kore'de Kim İl-Sung, Tayvan'da Çan Kay- Şek veya Güney Vietnam'da Ngo Dinh Diem ve Kuzey Vietnam'da Ho Şi Ming gibi komünizm karşıtı/taftarı yönetimler, süper güçlere kendi rejimlerinin yıkılabileceği korkusunu pompalayarak istediklerini yaptırır (Gaddis, 2007: 117).

Üçüncü Dünya ile "ilk iki dünya" arasındaki ilişkiler artık daha karmaşık ve daha değişkendir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ta süper güç olmak artık her zaman her istediğini yaptırmak anlamına gelmez. Gaddis bunu şu şekilde ifade eder: "*Moskova ve Washington'un küçük güçlere emirler yağdırmasının da bir sınırı vardı, çünkü her an diğer tarafa geçebilirlerdi ya da en azından geçmekle tehdit edebilirlerdi. Sovyetler birliği ile Birleşik Devletler'in, bu tür devletleri kendi yörüngelerine alma konusundaki hassasiyetleri, bu devletlere kaçma yolu vermişti. Zor olarak nitelendirilebilecek koşullarda özerklik, elde edilebilir hale geliyordu. Artık kuyruklar köpekleri sallamaya başlamıştı*" (Gaddis, 2007: 117).

Üçüncü Dünya'nın Kalkınma Sorunsalı ve Kalkınma Yazını

Yukarıda da ifade edildiği üzere Üçüncü Dünya adlandırması Soğuk Savaş konjonktürü ve literatürü ile ilgili bir durumdur. Bu durum en yalın haliyle Amerika ve Sovyetler'in dengede tutmaya

çalıştıkları uluslararası düzende kalkınma öncelikli diplomasi manevralarını ifade eder. Aslında bu isimlendirme Batı'nın kendi zamansal tahayyülünün mekânı numaralandırması ile ilgilidir. Üçüncü Dünya, "Birinci Dünya"nın kendini tarihin sonuna koyarak diğer ülkelere geleceklerinin nasıl olacağını gösterme işlevi taşır (Dirlik, 2006:67).

Üçüncü Dünya'yı kendi içindeki farklılık ve anlaşmazlıklara rağmen bir arada tutan şey ekonomik kalkınmaya yapılan vurgudur. Siyasi bağımsızlığı, ekonomik olanla perçinleştirme isteği olarak özetlenebilecek bu yaklaşım anti-emperyalist bir söylemi de beraberinde getirir. Bu anti-emperyalist söylem ise kendi kalkınmalarını sağlayacak sermaye, teknoloji vb. unsurlardan yoksun olan ülkeler için Amerika ve Sovyetler ile kurulacak ilişkilerde kırılma noktası oluşturur.

Bu ülkelerin kendi iç imkânlarıyla kalkınma isteği ve kapitalist ilişkileri geliştirme yönünde gösterdikleri eğilim, Amerika'nın evrensel bir dünya siyaseti belirleme amacına yönelik ideolojiyle de örtüşür. Amerika; bu ülkeleri, aslında yeni bir sömürü düzeninden başka bir şey ifade etmeyen kapitalist dünya sistemine dâhil etme planlarıyla kendileri/Batı gibi gelişip kalkınabileceklerine inandırma derindedir. Batı dışındaki ülkeler Sovyet ve Amerika seçeneklerinden hangisine yönelirse yönelsin her iki ülke kendi tarihsel, sosyo-ekonomik gelişim aşamalarını içeren şablonlara göre geliştirdikleri ideolojik kalkınma modellerini bu ülkelere ithal ederler (Skocpol, 1999:4-5).

Amerika'nın daha çok güvenlik politikaları ile hem Avrupa'ya hem de Batı dışı coğrafyaya yaptığı askeri ve ekonomik yardımların altında zengin bir sosyal bilim pratiği bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle dünyadaki egemenlik biçiminin yeni koşullarda Batı merkezli tanımlanması ve Doğu'nun bu tanımlamaya göre gelişeceğinin öngörülmesidir. Bu noktada gelişmiş ile azgelişmiş ülke yönetici ve entelektüellerinin ortak paydası kalkınmanın mutlaka gerçekleşeceğine duyulan inançtır. Üçüncü Dünya kendi siyasi, ideolojik, diplomatik, stratejik tercihleriyle bağlantılı olarak kapitalist ve/veya sosyalist anlamda bir kalkınma gerçekleştirmek istemektedir. 1947 yılında bağımsızlıklarını kazanan Hindistan ve Pakistan bu anlamda zikredilebilir. Soğuk Savaş'ın karmaşık ve değişken atmosferi Pakistan'ı Batı yanlısı bir politika izlemeye götürürken Hindistan Sovyetler ile yakınlaşır. Bu bir anlamda Amerika, Sovyetler ile Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerin "kalkınma edebiyatı" olarak özetlenebilecek siyasi ve düşünsel bir macerada yollarının kesişmesi demektir (Aydınoglu, 1992: 59; Timur, 2007: 49-50). Her iki durum ve koşulda da amaç Batı-dışı toplumları endüstrileştirmektir. Bu durum Batı-dışı coğrafyada kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi bağlamında her ideolojinin (kapitalizm ya da sosyalizm) aynı olarak görülmesi anlamına gelir (Sezer, 1978: 48-49).

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belirmeye başlayan bir Kalkınma/Gelişme yazını ortaya çıkar. Kalkınma-Gelişme yazını bağlamında geliştirilen teoriler 1950-1980 döneminde yoğun olarak tartışılır ve bu tartışmalar "yükseliş ve düşüş" başlığı içinde ele alınır. Bu bağlamda gelişme yazınının kendi içinde bir dönüşüm geçirdiği görülür.

Batı, Doğu'yu bir "öteki" olarak tanımlayıp giderek bu ötekiliği ast-üst hiyerarşisine dönüştürür. Bu durum, dünyanın modernleştiriciler ve gelişmek isteyenler şeklinde Batı-merkezci bakışa göre değerlendirilmesiyle ilgilidir. Bu algının kökeni 18. yüzyıla kadar gider ve 19. yüzyılda sömürgecilik bunu kurumsallaştırır. Bu da "Gelişme Yazını"na giden birikimi oluşturur. Bunun arkasında kültürel bir ayrıma dayanan, Doğu ile Batı arasında kurgulanmış bir iktidar-egemenlik ilişkisi vardır. Batı, Doğu'yu kendi anlayacağı şekilde tasnif eder. Bu, kapitalizmin kendi hayalindeki benzer bir dünya yaratmak istemesi ve bunun için farklı olana, kendine benzemeyene yönelmesiyle vuku bulur. Kendi gelişmişliği "öteki" olarak tanımladığının gelişmemişliğinde anlam ve değer kazanır (Ercan, 2012:63,71).

Doğu; karşıt bir imge, düşünce ve deneyim olarak Batı'nın tanımlanmasına yardımcı olmuştur. "Şarkiyatçılık, stratejisi gereği, Batılıya görece üstünlüğünü hiç yitirmeksizin Şarkla kurabileceği bir olanaklı ilişkiler dizisi sağlayan bu esnek konum üstünlüğüne dayanır" (Said, 1999:11, 17). Bu durum, Batı'nın fetih ve keşiflerle mekânda, eski uygarlıklarla ilişki kurarak zamanda genişlerken, kendi geçmişine karşı mesafe alıp "ilerleme" metaforunu kurgulamasıyla alakalıdır (Guha, 2006:45).

"İlerleme" kavramı olarak Batı tarihsel sürecinin özgünlüğünü ifade etmez (Koselleck, 2007: 20). Batı'nın vardığı son aşamayı model olarak tescil eder. Başka bir ifadeyle "İlerleme", Batı geçmişinin yüceltilmesi anlamına gelir. Bu modernliğin zaman algısından kaynaklanır. Modernlik kendinden önce gelenlerden sadece farklı olduğunu değil, aynı zamanda üstün olduğu varsayımına dayanır (Berger,

2000: 13-14) Göle'ye göre de "Modernlik ilerlemeci görüşle birlikte işlev kazanmış ve farklı toplumların kaderini birbirine bağlamıştır. İlerlemeci felsefe azgelişmiş, geleneksel toplumların da modernitenin güzergâhını takip edebileceği inancında toplumları birleştirmiştir" (Göle, 1998: 166). Sonuçta dünya, yaşam, diğer toplumlar yeniden tanımlanır ve Batı muhayyilesi daha ileri giderek kendini çağdaş toplumlarla karşılaştırır: "*Şimdi ve kendisi olanı "ileri", "gelişmiş" olarak tanımlamaya, kendisine benzemeyen "farklı" olanı da "öteki", "geri", "ilkel", "modern olmayan" diye tanımlamaya başla(r)"* (Ercan, 2012:19, 71).

Emperyal İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre şekillendirilen ilk dönem, kapitalizmin diğer toplumları etkileyip dönüştürdüğü "ethnocentric evrimciliği" ve "öteki" olarak tanımlanan toplumların düşünsel açıdan kolonizasyonunu içerir. İyimser bir perspektifle Batı-dışı toplumların, içsel dinamikleriyle gelecekte Batı'nın temsil ettiği aşamaya ulaşabileceği düşünülür. Değişim sürekli, yavaş ama belirli bir tarihsellik ve zamansallığa doğru olur. Görüldüğü gibi karşılaştırma diğer toplumlarla Batı'nın şimdiki durumu temel alınarak yapılır. Tarih, Batı'nın temsil ettiği bir şimdiden kalkarak kurgulanır (Ercan, 2012:59-60). Bu bir anlamda Batı tarihinin doğal, gerçekleştirilmesi zorunlu bir süreç olarak Batı-dışı coğrafyaya dayatılıp bu coğrafyanın tarihsizleştirilmesi demektir. Tarih olarak kabul edilen Batı'nın bölgesel gelişimidir (Guha, 2006:26-27).

19. yüzyılın aksine 20. yüzyılda iki dünya savaşı yaşayan Batı; bu iyimser, ilerlemeci, ırk temelli, evrimci tarih anlayışının yıkıldığını görür; Batı'nın özgüveni aşınmaya başlar (Altun, 2002: 56-57). Üstelik Batı-dışı toplumlar istenen değişimi de gerçekleştiremez. Bunun sonucunda Batı, evrimci geliştirme kuramından modernleştirici gelişme kuramına geçerek Batı dışındaki toplumların farklı gelişim güzergâhları izleyebilecekleri gerçeği üzerine düşünmeye başlar. Bu farklılıklara sahip toplumları, Batı modelini gerçekleştiremedikleri için tek potada eriterek "az-gelişmiş" olarak nitelemeyi uygun bulur. Bu ayırımın temelinde şu kabul yatar: "Sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkelerle gerçekleştirmemiş (ya da gerçekleştirmeleri engellenmiş) ülkeler arasında yer alan bu işbölümünde birinci grup ülkeler sınai ürünlerin üretici ve ihracatçısı, ikinci grup ülkeler ise sınai ürünlerin pazarı ve ilksel ürünlerin (ucuz hammadde ve yiyecek, maddeleri) sunucusu konumuna girmişlerdir. Azgelişmişlik işte bu işbölümüne dayanarak tanımlanır; çünkü 'ürünler' düzeyinde tanımlanan işbölümü, 'toplumsal yapılar' dikeyinde de bir farklılaşma anlamına gelir. Birinci grup ülkelerde sanayi sermayesinin egemenliği, üretken sermayenin genişleyen ölçekte birikimini ve yeniden üretimini belirlerken ikinci grup ülkelerde egemenlik, toprağa bağlı çıkarlarla sermayenin bu ülkelerdeki tek (ya da başat) biçimi olan ticaret sermayesinin elindedir" (Gülalp, 1983: 17).

Bu dönemde sorunu ekonomiye indirgeyen Batı, "Gelişme ekonomisi"nin az-gelişmiş toplumların geçmiş birikimlerinin değişim ve kalkınma dinamiklerinin oluşmasına izin vermediğini söyler. Bu ülkelerde üretim, verimlilik, tasarruf oranı, yatırımlar ve kişi başına düşen gelir yetersizdir. Azgelişmişler ancak planlı bir devlet müdahalesiyle Batı tipi bir endüstri kurabilir (Ercan, 2012: 94-95).

Amerika ve Avrupa etkisinde gelişme iktisadı ve sosyolojisi (modernleşme kuramı) ile başlayan süreç Bağımlılık Okulu adı verilen bir birikimi doğurur. Bağımlılık Okulu biri yapısalcı (Paul Prebish, Celso Furdato) diğeri marksist (Paul Baran, Osvaldo Sunkel) iki kanattan beslenir (Ercan, 2012:125-139; Erbaş, 1999: 13). Üçüncü Dünya ülkelerini azgelişmişlik kategorisine dayanarak ele alan bu yaklaşım, Türkiye örneğinde 1960'lı yıllarda Fransa kaynaklı Marksist gelişme yazını (*Asya Tipi Üretim Tarzı AÜT-ATÜT*) ile de kesişir (Eğribel-Özcan, 2006:796-797). Sonuç olarak 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarından itibaren modernleşme kuramı, Batılı toplumlarca finanse edilen toplumsal ilerleme ve ekonomik büyümeyi sağlamakta başarısız olan kalkınma planlarının eleştirisiyle yerini Bağımlılık Okulu ve sonrasında Dünya-Sistemi gibi kuramlara bırakır (Altun, 2002: 26-27).

20. yüzyılın başlarından itibaren Sovyetler'in ortaya koyduğu somut gelişme pek çok ülke için Marksizm'i ve Sovyet modelini çekici hale getirirse de Soğuk Savaş sürecinde Amerika belirgin bir şekilde öne çıkar. Batı adına dünya siyasetini yönlendirmek isteyen Amerika, Batı-dışı coğrafyanın kalkınma sorununu merkeze alır ve Amerikan sosyolojisi bu ülkelerle ilgili sistematik bilgi üretimine başlar. Wallerstein'e göre Batı-dışı toplumları inceleyen şarkiyatçılık ve antropoloji savaş sonrası koşulları için gerekli bilgi üretim potansiyeline ve kapasitesine sahip değildir. İlki Japonya, İran, Çin, Hindistan gibi yüksek medeniyetleri; ikincisi ise kabile halklarını ele almaktadır. Wallerstein bunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "*Bunun sebebi açık görünüyor. Gerek antropoloji gerekse Şarkiyat*

araştırmaları, inceledikleri halkların ve bölgelerin tarihsel olmayan yönleri üzerine kurulmuştu.” (Wallerstein, 1997: 212).

Gelişme yazını, ana hatlarıyla toplumun gelişmemesine neden olan bir geçmiş, içinde yaşanılan ve sorunlu olduğuna inanılan bir şimdi, toplumun gelişip kalkınacağı bir gelecek kurgusuna dayanır (Ercan, 2012: 15). Bu, Batı-dışı toplumlarının ekonomik gelişmelerinde izleyecekleri yolun Batı-merkezli aşamalandırılmasına yarar. Batı, tarihsel gelişimini bu aşamalara göre yaşamamış olmasına rağmen; bunun kendi dışındaki toplumlara kurgusal bir model olarak sunmaktan çekinmez (Sezer, 2006, 43; Khella, 2005: 44). “Gelişme Yazını”, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “modernleşme-azgelişmişlik-geri kalmışlık” kuramları ile gelişme iktisadı, gelişme sosyolojisi gibi alt disiplinlerle kuramsal üretimini daha da genişletir.

Gelişme İktisadı ve Gelişme Sosyolojisi

Gelişme yazınının, “gelişme sosyolojisi” ve “siyaseti” ile birlikte alt disiplinini oluşturan “gelişme iktisadı”nın ortaya koyduğu yaklaşımlar da ayrıca önemlidir. Gelişme iktisadı İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelerin bir ürünüdür. Ana hatlarıyla dünyayı gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler olarak tasnif eder ve değerlendirir. Bu fikirleri geliştiren bir ekonomist ve sosyal bilimci olan Hirschman bu kalkınma söyleminin dayandığını savı şöyle belirtir:

“a) azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapısındaki bazı özelliklerin Ortodoks analizin önemli bir kısmını uygulanamaz ve yanıtıcı kılacağı savı ile b) Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin karşılıklı çıkara dayanmasının ve gelişmiş ülkelerin azgelişmişlerin kalkınmasına katkıda bulunmasının mümkün olduğu önermesinin birleşmesi” (Hirschman, 2010: 28).

Böylece gelişme iktisadı (ekonomik olarak) azgelişmiş, gelişme sosyolojisi ise (sosyolojik olarak) geleneksel olan tüm toplumların değişim güzergâhını belirlemeye çalışır. Gelişme sosyolojisi geleneksel toplumu, gelişmiş Batılı modern toplumun tam zıttı özelliklerle belirtir: *“Durağan toplumsal yapı; tarıma dayalı ekonomi; düşük okuma-yazma oranı; teknoloji düzeyi geri; düşük hayat standardı; fonksiyonel belirliliği olan kurumlar mevcut değil; yatay ve dikey hareketsizlik; sosyal hayatta yüz yüze ilişkiler yoğun; yönetimde kanun ve kurallardan ziyade gelenekler hâkim; inanç ve düşüncü biçimlerinde kaderci zihniyet ve anlayışlar egemen.”* (Coşkun, 1989: 298).

Gelişme iktisadında ise Rosenstain Rodan, R. Nurkse, W. W. Rostow, A. Hirschman, A. Lewis, F. Milikan ve Eugene Stanley gibi isimler daha teknik bir çerçeve içinde benzer bir formülasyon geliştirmeye çalışırlar: *“1950’lerde kalkınma iktisatçılarının alet çantası ‘büyük itki’ (Rosenstein-Rodan, 1943), ‘dengeli büyüme’ (Nurkse, 1953), ‘sürdürülebilir büyümeye geçiş’ (Rostow 1956) ve ‘kritik minimum çaba tezi’ (Leibenstein, 1957) gibi kavram ve teorileri içermiştir”* (Thorbecke, 2013: 126).

Gelişme sosyolojisi ile birlikte değerlendirildiğine gelişme iktisadının özellikleri şöyle sıralanabilir: Gelişme iktisadı, dünya üzerinde var olan ekonomik yapıları gelişmiş/azgelişmiş sınıflaması içinde ele alır. Sınıflamaya taraf olan azgelişmiş ekonomilerin gelişme dinamiklerinden yoksun oldukları ve bu anlamda da değişime yabancı oldukları (tarih dışı toplumlar) belirtilir. Azgelişmiş denenen toplumlar bazı içsel dinamiklerin yokluğu nedeniyle gelişmeye kapalı olsa da, gelişme iktisadı çerçevesinde, endüstriyel aşamaya geçebilir ya da geçmek zorundadır şeklinde iyimser bir inanç söz konusudur.

Gelişme iktisadı ideal tip olarak kabul edilen bir ekonomik modele sahiptir: Amerika ve Avrupa ülkeleri. Öyle ki, bunların tarihsel gelişme pratikleri ile bugünkü düzeyleri, gelişme ekonomisi için gerekli olan gelişme stratejilerinin kesin tanım ve kurallarını verir. Gelişme yazınında ideal modellere referans olarak kapitalizmin ortaya çıkıp geliştiği ülkeler gösterilirken, bu ideal tiplerin karşısında yer alan diğer toplumların arasındaki farklılıklar ise göz ardı edilir. Gelişme yazını onları homojenleştirmekte ve ekonomik/siyasal koşulların değişimine bağlı olarak ya “Üçüncü Dünya” ya “geleneksel”, ya da “gelişmemiş toplumlar” olarak adlandırır. Gelişmiş karşısında azgelişmiş, birinci dünya karşısında üçüncü dünya, modern toplum karşısında geleneksel toplum kavramları, gerçekte var olan eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilerin dil ve kavram düzeyinde yeniden üretilmesine ve dahası var olan

ilişkilerin meşrulaşmasına olanak sağlar. Planlama yoluyla devlet müdahalesi ile kapitalist gelişmiş dünya projesinin daha hızla inşa edilmesi amaç edinir (Ercan, 2012:94-95; Coşun, 1989:301).

Yukarıda özetlenen bu Batılı gelişme söyleminin gerçeklik kazandığı düzlem, Batı-dışı toplumlar olduğu için kalkınmanın hala bir kavram, söylem, strateji ve ideoloji olarak ne anlam ifade ettiği muğlaklığını korumaktadır.¹ Yine de gelişmiş-azgelişmiş ayrımından yola çıkarak iki anlam ve çıkar düzeyi tespit edilebilir. Gelişmiş Batı ve gelişmek isteyen Batı-dışı ülkeler için kalkınmanın anlamı farklıdır. Kalkınma modeli sunan gücün, kendi çıkarları açısından durumun bir açıklığı olmasına rağmen, bu kalkınma modelini hayata geçirme noktasında olan üçüncü dünya yöneticisi veya entelektüeli açısından durumun böyle olduğunu söylemek zordur. Bu anlamda kalkınma bütün muğlaklığı içinde maddi ilerleme, yapısal değişim, ekonomik büyüme, sanayileşme ve modernleşme, çağdaşlaşma vb. anlamlarının hepsini karşılamaktadır. Sonuçta bunların hepsi siyasal sözcüklerdir ve ithal edilen gelişme modeli ister kapitalist ister sosyalist olsun o ülkenin çeşitli inanç ve ideoloji setleri ile birleştirilebilir. Bunun ön şartı bu setlerin modelin uygulanışına engel olmamasıdır. Nitekim *“bağımsızlık döneminde sosyalizmin sömürgelemeden kurtulmuş hükümetlere cazip gelme nedeni (yani Sovyet komünist uyarlaması) metropollerdeki solun daima benimsediği anti-emperyalizm davası değil, SSCB’yi planlı sanayileşme yoluyla geriliğin üstesinden gelme modeli olarak görmeleriymişti”* (Hobsbawm, 2011:272).

Sonuç

Soğuk Savaş, 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya siyasetini şekillendiren en önemli olaylardan biridir. Bu süreçte, iki süper güç olan Amerika ve Sovyetler arasındaki ideolojik ve jeopolitik mücadele, dünya genelinde siyasi, ekonomik ve sosyal dengeleri derinden etkilemiştir. Özellikle sömürgecilikten yeni kurtulmuş Üçüncü Dünya ülkeleri, bu mücadelelerin merkezinde yer alarak, kendi geleceklerini şekillendirmeye çalışmışlardır. Soğuk Savaş’ın iki kutbu olan Amerika ve Sovyetler, dünya üzerindeki nüfuz alanlarını genişletmek için Üçüncü Dünya ülkelerini kendi bloklarında birleştirmeye çalışmışlardır. Bu ülkeler, sunulan ekonomik yardımlar, askeri destek ve ideolojik vaatler karşılığında, büyük güçlerin çıkarlarına hizmet etmek durumunda kalmışlardır. Her iki süper güç de, Üçüncü Dünya ülkelerine kendi ideolojileri doğrultusunda kalkınma modelleri sunmuşlardır. Amerika, kapitalist modeli, Sovyetler ise sosyalist modeli öne sürmüştür. Bu modeller, genellikle bu ülkelerin özgün koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun olmaktan ziyade, büyük güçlerin çıkarlarına hizmet etmiştir.

Üçüncü Dünya ülkeleri, büyük güçlerin ekonomik ve siyasi etkisi altında kalarak, bağımlı bir konuma düşmüşlerdir. Bu durum, bu ülkelerin kendi kalkınma hedeflerine ulaşmalarını zorlaştırmış ve dış borç sorunlarının artmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma sorunlarını anlamak ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla "kalkınma yazını" adı verilen bir disiplin ortaya çıkmıştır. Bu yazın, Batı merkezli bir bakış açısıyla, bu ülkelerin sorunlarını analiz etmiş ve kalkınma için belirli modeller önermiştir. Ancak bu modeller, genellikle Batı'nın kendi deneyimlerine dayanmakta ve Üçüncü Dünya ülkelerinin özgün koşullarını yeterince dikkate almamaktadır.

Soğuk Savaş, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma süreçlerini derinden etkilemiş ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmelerine rağmen, ekonomik ve siyasi bağımlılıklarını sürdürmelerine neden olmuştur. Büyük güçlerin rekabeti, bu ülkelerin kendi iç dinamiklerini ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek, kendi çıkarlarına hizmet eden kalkınma modelleri sunmasına yol açmıştır. Bu durum, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma süreçlerinde önemli gecikmelere ve eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte dünya düzeni önemli değişimler yaşamış olsa da, Üçüncü Dünya ülkelerinin karşılaştığı kalkınma sorunları hala güncelliğini korumaktadır. Küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle birlikte, bu ülkeler yeni zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak, bu ülkelerin kendi iç dinamiklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran, özgün ve yerel çözümler üretmeleriyle sürdürülebilir bir kalkınma yoluna girebilecekleri de unutulmamalıdır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Mihçı, *“Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır”*, **Ekonomik Yaklaşım**, C.7, S. 23, 1996, s. 65-86; Cengiz Yavilioğlu, *“Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”*, **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, 2002, s. 59-77.

Kaynakça

- Akşın, S. (2014). Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Altun, F. (2002). Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş. Yöneliş Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (1992). Türk Solu (1960-71) Eleştirel Bir Tarih Denemesi. Belge Yayınları.
- Berger, P. L. (2000). Modernleşme ve Bilinç (Çev. Cevdet Cerit). Pınar Yayınları.
- Best, A. vd. (2015). 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi (Çev. Taciser Ulaş Belge). Siyasal Kitabevi.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine. Sosyoloji Dergisi, 298-304.
- Dirlik, A. (2006). Global Modernite ve Sosyalizm Üçüncü Dünya Hayaleti, Globalite ve Çin Halk Cumhuriyeti (Der. V. Batmaz), Salyangoz Yayınları.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (2006). 1960'ların ATÜT ve Azgelişmişlik Tartışmaları Üzerine. Sosyoloji ve Coğrafya, Süha Güney ve Sabahattin Güllülü'ye Saygı içinde (s. 795-802). Kızılelma Yayıncılık.
- Erbaş, H. (1999). Gelişme Yazını ve Geleceği. Doğu-Batı, (8), 9-25.
- Ercan, F. (2012). Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik. Bağlam Yayınları.
- Gaddis, J. L. (2007). Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek (Çev. Dilek Cenkçiler). YKY.
- Göle, N. (1998). Mühendisler ve İdeoloji Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere. Metis Yayınları.
- Guha, R. (2006). Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih (Çev. E. Ünal). Metis Yayınları.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve İdeolojileri. Yurt Yayınları.
- Hirschman, A. O. (2010). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi. F. Şenses (Haz.), Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi içinde (s. 23-53). İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2011). Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı (Çev. Y. Alogan). Everest Yayınları.
- Kennedy, P. (2002). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Çev. Birtane Karanakçı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Khella, K. (2005). Tarihin Yeniden Keşfi Üniwersalist Tarih Avrupa Merkezci Tarihsel Bilincin Yıkımı (Çev. İ. Kaygusuz). Su Yayınevi.
- Koselleck, R. (2007). İlerleme (Çev. M. Özdemir). Dost Kitabevi Yayınları.
- Said, E. (1999). Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları (Çev. B. Ülner). Metis Yayınları.
- Sander, O. (1998). Siyasi Tarih 1918-1994. İmge Kitabevi Yayınları.
- Sezer, B. (1978). Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar. Toplum ve Bilim, (4), s.46-62.
- Sezer, B. (2006). Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları. Kızılelma Yayıncılık.
- Skocpol, T. (1999). Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi. T. Skocpol (Ed.), Tarihsel Sosyoloji içinde (s. 1-25). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thorbecke, E. (2013). Kalkınma Doktrinin Evrimi 1950-2005. F. Şenses (Haz.), Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar içinde (s. 123-176). İletişim Yayınları.

Timur, T. (2007). Marksizm, İnsan ve Toplum. Yordam Kitap.

Türk Dış Politikası C.1:1919-1980. (2002). Baskın Oran (Ed.), (s. 477-615). İletişim Yayınları.

Wallerstein, I. (1997). Soğuk Savaş Dönemi Alan Araştırmalarının Öngörülemeyen Sonuçları. M. Ceylan (Çev.), Soğuk Savaş ve Üniversite içinde (s. 209-243). Kızılelma Yayıncılık.